

Москаленко О. В., ХНПУ ім. Г. С. Сковороди

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Стаття присвячена становленню і розвитку загальнообов'язкового державного соціального страхування. Досліджені основні принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також проаналізовані основні ознаки поняття «соціальне партнерство»

Статья посвящена становлению и развитию общеобязательного государственного социального страхования. Исследованы основные принципы общеобязательного государственного социального страхования, а также проанализированы основные признаки понятия «социальное партнерство»

The article is devoted to the establishment and development of mandatory state social insurance. The main principles of mandatory state social insurance, as well as analysis of basic signs of the concept of "social partnership"

Соціально-правові процеси, що відбувалися в Україні на протязі останніх 20 років, викликали потребу використовувати в повному обсязі соціальне страхування, як форму соціального забезпечення. Розповсюдження набули обов'язкове та добровільне соціальне страхування. Проблематиці загальнообов'язкового державного соціального страхування приділяли увагу такі відомі вчені, як В. С. Андреев, Н. Б. Болотіна, М. І. Боднарук, А. С. Краснопольський, Є. Є. Мачульська, С. М. Прилишко, Б. І. Сташків, О. М. Ярошенко та ін.

Метою статті є розв'язання проблемних питань становлення і розвитку загальнообов'язкового державного соціального страхування, аналіз принципів управління цією системою.

Обов'язкова форма соціального страхування за ознакою розповсюдження (застосування) є переважною. Вона запроваджується державою з метою забезпечення соціальних гарантій та соціальних інтересів всіх суб'єктів суспільства. Єдність інтересів зумовлює принцип солідарності. Об'єктивність, значимість та повсякденність соціальних ризиків ставить перед державою завдання: організувати та законодавчо закріпити обов'язкову участь певних суб'єктів у системі соціального страхування. В залежності від тяжкості наслідків соціального ризику, ступеню вірогідності його настання, законодавець визначає коло осіб, які в обов'язковому порядку підлягають соціальному страхуванню для кожного виду. Традиційно, воно поширюється на найманих працівників, які складають більшість населення, основним доходом якого

є заробітна плата. Обов'язковість участі контролюється державою, закріплюється в законі та не залежить від волі застрахованих.

В Україні обов'язкова форма соціального страхування є державною. В сучасний період більшість країн світу шукають оптимальні шляхи поліпшення соціального захисту населення. Одним із перспективних вважається розвиток обов'язкового недержавного соціального страхування, який передбачає масове залучення недержавних установ у цю сферу [1, с. 23].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування має значні переваги порівняно з недержавними формами страхування: надійніше, має ширше страхове поле, охоплює більш широке коло осіб; воно прийнятне у разі коливань страхових випадків; дешевше; не є капіталоемким; включає особливо небезпечні випадки, які залишаються за межами комерційного страхування (наприклад, інвалідність у разі каліцтва на виробництві та професійного захворювання); обов'язкове державне соціальне страхування виконує також профілактичні завдання.

При приватному страхуванні зобов'язання страхової компанії точно відповідає внескам застрахованих, а у разі несплати внесків страхування припиняється або зводиться до меншої суми. При обов'язковому державному соціальному страхуванні державою встановлюються умови, які визначають виплати, що можуть змінюватися та поліпшуватися. Крім того, держава покриває дефіцит коштів соціального страхування, а тому розміри виплат при солідарному механізмі фінансування залежать не тільки від внесків застрахованих [2, с. 113-115].

С. М. Прилипко поняття соціального страхування визначає як гарантовану державою систему матеріального забезпечення внаслідок втрати працездатності, старості та в інших випадках, передбачених законодавством. Вчений у своїй науковій праці пояснює, що це вид суспільно-правових відносин по акумуляції грошових коштів у спеціальному фонді, на випадок настання певної події [3, с. 221].

І. С. Ярошенко визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як діяльність держави, працівників і роботодавців по реалізації системи державних правових гарантій, яка передбачає надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам у разі настання страхового випадку, за рахунок коштів, що акумулюються у спеціальних фондах і формуються шляхом солідарної сплати страхових внесків роботодавцями та працівниками, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Авторка виокремлює наступні основні елементи загальнообов'язкового державного соціального страхування: (а) фінансування за рахунок внесків, які зазвичай солідарно сплачують роботодавці та працівники,

при можливій участі держави у формі внесків за певні категорії працівників або дотацій за рахунок загальних податків; (б) обов'язкова участь працівників із деякими винятками (страхування від трудового каліцтва та професійного захворювання зазвичай повністю фінансується за рахунок загальних податків); (в) внески акумулюються у спеціальних фондах, за рахунок яких виплачується пенсія та допомоги. Надлишки коштів, що не використані для виплати пенсій або допомоги, інвестуються для отримання додаткового доходу; (г) особисте право на пенсію чи допомогу гарантується наявним обліком внесків без застосування процедури перевірки доходів або нужденності; (д) розміри внеску та виплати, як правило, залежать від того, який зарібок має (або мала) застрахована особа [4, с. 26].

І. О. Гуменюк визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування, як підгалузь права соціального забезпечення, котра являє собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають під час соціального інтересів, пов'язаних із життям, здоров'ям, працездатністю, продуктивною зайнятістю застрахованих осіб [5, с. 8].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що питання розвитку соціального страхування зводиться до пошуку шляхів досягнення балансу між економічною і соціальною складовими розвитку суспільства, які дозволили б уникнути конфронтації між ними та попередити перетворення соціального захисту населення з механізму управління соціальними ризиками в «баласт», який є перепорою економічного зростання.

Як соціально-економічна категорія, соціальне страхування – це система відносин з розподілу і перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків, сплачуваних працюючими громадянами та роботодавцями, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці.

Соціальне страхування – найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків.

Таким чином, введення загальнодержавного соціального страхування сприяло підвищенню стабільності у суспільстві й економіці, певною мірою сприяло відносинам у царині праці. Виконуючи «державно-публічні функції, воно поєднувало персональну відповідальність працівника за свій матеріальний добробут й колективну взаємодопомогу.

Розпочалася інституціоналізація загальнообов'язкового соціального страхування в Україні. Під нею розуміємо утворення і формування соціального страхування як нового інституту соціального забезпечення, правове, фінансово-економічне й організаційно-управлінське закріплення наявних у ньому суспільних відносин [6, с. 112].

Будь-яка діяльність відбувається на підставі певних принципів, тобто основних вихідних положень, додержання яких забезпечує узгодженість у діях її учасників, орієнтує на досягнення відповідного результату шляхом використання найефективніших методів. С. М. Прилишко й О. М. Ярошенко вважають, що відхід від таких принципів конкретної діяльності призводить до її непослідовності, незгодженості в діях її виконавців і врешті-решт, не до тих результатів, досягнення яких було її головною метою [7, с. 112].

Соціальне страхування формується як організаційно-правова форма соціального забезпечення. Саме запровадження цієї форми втілює в життя демократичні засади щодо можливості кожного громадянина реалізувати своє право на соціальне забезпечення. Тепер усі працівники (а також члени їх сімей) у зазначених законом випадках є захищеними гарантованими допомогою. Концепція соціального страхування відбила принцип солідарності трудящих, відповідно до якого кожен повинен був робити внесок для підтримки колег і товаришів по роботі у разі нещасного випадку на виробництві, безробіття, втрати заробітку, працездатності, фінансуючи систему в інтересах двох сторін виробництва – працівника та роботодавця, за активної участі держави [8, с. 24].

Засадами правового регулювання соціального страхування є такі закони України: «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [9], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [10], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [11], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» [12]. Нагально необхідним є прийняття закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне соціальне страхування».

Соціальне страхування здійснюється на таких загальних засадах: обов'язковість соціального страхування усіх працюючих за наймом; забезпечення осіб, що працюють самостійно, тільки тими видами забезпечення, у фінансуванні яких вони беруть участь; надання можливості додаткового добровільного страхування у системі загальнообов'язкового соціального страхування з метою одержання

додаткового матеріального забезпечення; рівноправність усіх застрахованих осіб стосовно зобов'язань по фінансуванню витрат і одержуваних в результаті цього прав і гарантій; державна гарантованість виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням. Соціальне страхування здійснюється на підставі обов'язкових та добровільних страхових внесків до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування та недержавних страхових фондів.

Отже, соціальне страхування – це система відносин між застрахованою особою, страхувальником і страховиком, що полягають у наданні застрахованій особі за рахунок соціальних страхових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, матеріального забезпечення в разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від неї обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом.

В умовах сьогодення цей особливий інститут захисту від соціального ризику має низку особливостей. По-перше, ця форма соціального захисту, як правило, поширюється на осіб найманої праці на суспільно організованих виробництвах, для яких основним і часто єдиним джерелом засобів існування є заробітна плата. По-друге, розуміння соціального ризику як закономірного й об'єктивного масового явища, що зачіпає певні, достатньо значні соціально-демографічні й професійні групи, прошарки населення. По-третє, фінансування соціального страхування тією чи іншою мірою здійснюється всіма основними соціальними партнерами – працівниками, підприємцями й державою, витрати яких із соціального страхування є суспільно необхідними для відтворення робочої сили й віднесення їх до собівартості продукції, що є визнанням неподаткового характеру цих витрат.

Як бачимо, соціальне страхування може розглядатися як основна форма захисту від соціально-економічних ризиків, оскільки воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, що є підґрунтям для нарахування страхових внесків. Оскільки акумулюються у страховому фонді – відособленому від бюджету джерелі, з якого при настанні страхового випадку надається забезпечення застрахованим. Імовірність настання ризику прораховується заздалегідь, що принципово важливо в умовах ринку. Громадянин стає застрахованим і потрапляє під захист страхової системи ще до виникнення страхового випадку, що дає можливість не тільки приготуватися до несприятливих подій, й попереджувати їх. Оскільки в системі соціального страхування компенсуються тільки легальні доходи від трудової і прирівняних до неї видів діяльності, вона може розглядатися як важливий елемент механізму стимулювання трудової й підприємницької активності громадян. Управління

страховою системою ґрунтується на принципах автономії й участі всіх суб'єктів, передусім застрахованих.

За ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування воно здійснюється за принципами:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту), на інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами останніх), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

- обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення й соціальних послуг в обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;

- солідарності й субсидування;

- державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування;

- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами.

Управління страховими фондами здійснюється на паритетній основі державою та представниками суб'єктів соціального страхування.

Вважаємо за необхідне, більш детально проаналізувати принцип управління в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Мова йде про соціальне партнерство. Поняття соціального партнерства у сфері праці можна визначити у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні – являє собою систему

взаємовідносин працівників і роботодавців через представницькі органи (організації) або через органи соціального партнерства відповідних рівнів за участю органів державної влади і органів місцевого самоврядування з метою досягнення соціального миру. У більш вузькому розумінні поняття соціального партнерства у сфері праці розглядається у трьох аспектах: 1) як один із основних принципів сучасного трудового права; 2) як система колективних трудових відносин; 3) як правовий інститут.

До принципів соціального партнерства у сфері праці можна віднести: рівноправність сторін; повноважне представництво сторін; свобода вибору при обговоренні питань у сфері праці; добровільність прийняття на себе сторонами зобов'язань; пріоритетність примирних процедур при узгодженні різних інтересів і вирішенні соціально-трудоових конфліктів; взаємна відповідальність сторін, їх представників за невиконання зобов'язань за колективними угодами, договорами; сприяння розвитку соціального партнерства з боку держави.

Становлення механізму соціального партнерства відбувається в умовах трансформації профспілкового руху, інституціоналізації організацій (об'єднань) роботодавців, підвищення ролі держави як гаранта соціального партнерства, формування спеціалізованих його органів, активізації колективно-договірного процесу, розвитку примирно-посередницьких процедур вирішення колективних трудових спорів. Діяльність соціальних партнерів спрямована на поєднання економічної ефективності та соціального прогресу.

В Україні процес становлення соціального партнерства ускладнюється браком дійової нормативно-правової бази. Варто підкреслити, що соціальний діалог незалежно від його форми – це не мета, а спосіб забезпечення колективного регламентування відносин між учасниками процесу праці. В усякому разі він залишається найбільш ефективним, переважним, динамічним і демократичним інструментом для обговорення проблем і пошуку новаторських компромісів між індивідуальними й колективними інтересами людей.

Стихийний характер реформ у галузі соціального забезпечення в Україні, звів до мінімуму роль держави як гаранта соціальної стабільності. Для вирішення найважливіших соціальних проблем необхідна усвідомлена позиція роботодавців щодо ролі й можливості соціального партнерства як гарантії соціального миру і злагоди, яка повинна мати законодавчо визначені форми.

Таким чином, соціальному партнерству, безумовно, належить бути гарантією забезпечення соціальної відповідальності роботодавців у відносинах щодо соціального забезпечення працівників, а також одним з дійових механізмів правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин між роботодавцями й працівниками.

Література

1. ЕС: будущее социальной политики // Человек и труд. – 2005. – № 3. – С. 23-30.
2. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения: перспективы развития. – М. : Городец, 2000. – 143 с.
3. Прилипка С. М. Юридична природа та сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування // Правова держава. Щорічник наукових праць інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 15. – 2004. – С. 216-219.
4. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2006. – 221 с.
5. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Національний ун-т внутр. справ. – Х., 2001. – 19 с.
6. Андрійв В. В. До питання становлення і розвитку загальнообов'язкового державного соціального страхування // Актуальні проблеми права: теорія і практика. Збірник наукових праць № 20. – Луганськ: Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – 2011. – С. 109-114.
7. Трудове право України: підручник/ Прилипка С. М., Ярошенко О. М. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Вид-во ФІНН, 2009. – 728 с.
8. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за заг. ред. С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 434 с.
9. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січ. 1998 р. – Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 2. – Ст. 121.
10. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46. – Ст. 403.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.
12. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.